

Қонун ташаббускорлиги фаолияти тартибида 10 та қонун лойиҳалари, шу жумладан, 3 та янги қонун (“Аҳолининг санитария-эпидемиологик осойишталиги тўғрисида”ги, “Экологик суғурта тўғрисида”ги, “Қайта тикланувчи энергия манбалари тўғрисида”ги), 6 та амалдаги қонун ҳужжатларини («Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида»ги (янги таҳрирда); «Ўсимлик дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида»ги (янги таҳрирда); «Чиқиндилар тўғрисида»ги; «Атмосфера ҳавосини муҳофаза қилиш тўғрисида»ги (янги таҳрирда), «Экологик экспертиза тўғрисида»ги) такомиллаштириш ва 1 та экологик қонунлар талабларини бажарилишини таъминлаш механизмини шакллантириш борасида ишлар амалга оширилди.

Бу ўринда яна шуни ҳам таъкидлаш лозимки, Экоҳаракат депутатлари гуруҳи ҳамда Экология ва атроф муҳитни муҳофаза қилиш масалалари қўмитаси томонидан қабул қилинаётган қонунларнинг жойларда ижроси қандай бажарилаётгани юзасидан 6 та назорат таҳлил тадбирлари ташкил этилди. Жумладан, Қашқадарё ва Бухоро вилоятларида Ўзбекистон Республикаси “Ҳайвонот дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида”ги ҳамда Наманган вилоятида “Ўсимлик дунёсини муҳофаза қилиш ва ундан фойдаланиш тўғрисида”ги Қонунларнинг ижро этилиши ҳолати назорат-таҳлил фаолияти тартибида ўрганилди. Шунингдек, Экоҳаракат депутатлари гуруҳи ташаббуси билан 2015 йилнинг 18 ноябрь куни Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Қонунчилик палатасида Ўзбекистон Республикаси Табиатни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси раисининг «2013 – 2017 йилларда Ўзбекистон Республикасида атроф-муҳит муҳофазаси бўйича ҳаракатлар дастурида назарда тутилган атроф табиий муҳитни муҳофаза қилиш ва табиатдан фойдаланиш, экологик таълим ва барқарор ривожланиш мақсадларида таълим доирасидаги қонунчиликни ва меъёрий-услубий базани ривожлантириш бўйича тадбирлар амалга оширилишининг бориши тўғрисида»ги ахбороти эшитилди.

Хулоса қилиб айтганда, буларнинг барчаси мамлакатимизда муҳофаза этиладиган табиий ҳудудларни, шу жумладан, қўриқхоналар ва миллий боғлар тизимини кенгайтириш ҳамда ривожлантириш имконини бериши шубҳасиздир. Экологик қонунчиликни янада такомиллаштириш, аҳолини, жамоатчиликни атроф муҳитни муҳофаза қилиш ишига янада кенгроқ жалб қилиш, жамоатчилик назоратини ташкил этиш ҳамда такомиллаштиришнинг асосий устувор йўналишлари ва мезонларига қатъий амал қилиш бугунги куннинг долзарб вазифаларидандир.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар:

1. «Алоҳида муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1993 йил 7 май.
2. «Муҳофаза этиладиган табиий ҳудудлар тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 2004 йил 3 декабр.
3. «Умумжаҳон маданий ва табиий меросини муҳофаза қилиш тўғрисида»ги Конвенцияси.

ИККИНЧИ ЖАҲОН УРУШИДАН KEYINГ ЙИЛЛАРДА ЎЗБЕКИСТОНДА ИСЛОМ ВА ДИНИЙ СИЁСАТ: ХОРИЖИЙ ТАДҚИҚОТЛАР ТАҲЛИЛИ

Аллаёрова Саёҳат Ўраловна,
Сурхондарё вилояти юридик
техникуми ўқитувчиси

Аннотация: Мусулмон аҳолиси диний ҳаёти масалалари, умуман олганда совет ҳукмронлиги даврида ислом динининг аҳволи мавзуси XX аср Ўзбекистон тарихининг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади ва шубҳасиз, бу билан маҳаллий тадқиқотчи-исломшуносларнинг эътиборини жалб этиб келган.

Калит сўзлар: Совет давлати, “совуқ уруш ҳолати”, советшунослик, ислом дини, Ғарб тадқиқотчилари, “махфий” ислом мавзуси.

Аннотация: Вопрос о религиозной жизни мусульманского населения, о состоянии исламской религии в период советской власти является одним из актуальных вопросов истории Уз-

бекистана в XX веке и, несомненно, привлёк внимание местных исламских исследователей.

Ключевые слова: советское государство, «ситуация холодной войны», советоведение, исламская религия, западные исследователи, «тайная» исламская тема.

Abstract: The issue of the religious life of the Muslim population, the state of the Islamic religion during the Soviet rule, is one of the topical issues of the history of Uzbekistan in the 20th century, and it has undoubtedly attracted the attention of local Islamic researchers.

Key words: Soviet state, «Cold War situation», Soviet studies, Islamic religion, Western researchers, the subject of «secret» Islam.

XX асрнинг 40-80 йилларида – “совуқ уруш ҳолати” деб аталган икки сиёсий қутб қарма-қаршилиги даврида ислом тадрижий тараққиёти масалалари, бир-биридан ўз ёндашувлари, жараёнларни баҳолаши, тадқиқот объекти, методологик жиҳатлари ва бошқа хусусиятлари билан тубдан фарқ қилувчи, совет ҳамда ғарб мутахассис-тарихчиларининг диққат-эътибори марказида бўлиб келган. Ғарб инглиз-америка тарихшунослигида XX аср иккинчи ярмидан бошлаб ушбу йўналишда салмоқли илмий-назарий ва амалий ўсиш кузатилади ва бу ҳолат маҳаллий тарих фанимизда бугунги кунгача етарли даражада очиқ берилмаган.

Инглиз-америка тарихшунослигида Марказий Осиёни бир тизимга солинган ва мақсадли тадқиқотларнинг юзага келиши Иккинчи Жаҳон урушидан кейинги ҳодисалар билан бевосита боғлиқ бўлиб, “Совуқ уруш ҳолати”нинг юзага келиши натижасида Ғарб илмида алоҳида бир академик фан соҳаси бўлган – советшунослик пайдо бўлди ҳамда унинг асосий вазифаси Собик иттифокни комплекс тарзда ўрганишдан иборат бўлди. Ушбу фаннинг асосий йўналишларидан бири сифатида ислом динининг турли масалалари ва совет давлатининг мусулмонлар яшайдиган ҳудудларидаги, хусусан Марказий Осиёда совет ҳукмронлигининг турли йилларида кечган тадрижий тараққиётининг тадқиқ этилишини кўрсатиш мумкин. Натижада, советшунослик фани доирасида махсус йўналиш юзага келган ва у таниқли америкалик тадқиқотчи-исломшунослардан бири бўлган Девин ДеУиз томонидан “советшунос-исломшунослик” деб номланган.

Иккинчи Жаҳон урушидан кейинги ҳодисалар икки бир-бирига қарши бўлган сиёсий тузум ўртасидаги зиддиятларни ҳамда ўша пайтдаги иккита энг йирик давлат бўлган Совет Иттифоқи ва АҚШ ўртасидаги яширин “кимўзарликни” янада кескинлаштириб юборган. Тарихда ушбу давр “совуқ уруш даври” номини олган бўлиб, унинг характерли жиҳати бир томондан Совет Иттифоқи ва унинг тарафдорлари ҳамда иккинчи томондан АҚШ ва унинг тарафдорлари ўртасидаги 1940 йиллар ўрталаридан бошлаб, то 1990 йилларнинг бошларигача, яъни СССР тарқалиб кетгунига қадар давом этган геосиёсий, иктисодий ва мафкуравий кураш ҳисобланади.

Айнан шу даврга келиб, СССРни комплекс тадқиқ этишга ихтисослашган, АҚШ ва Ғарбий Европада тараққий этган илмий тадқиқот йўналиши – советшунослик юзага келган. Советшунослик – ўзига хос универсал илмий йўналиш бўлиб, асосан “совет феномени”нинг барча жараёнларда қандай намоён бўлишини ўрганиш билан шуғулланган ва шундан келиб чиққан ҳолда бир неча тармоқларга бўлинган.

Советшунослик тизимида СССРнинг анъанавий мусулмон минтақаларида, хусусан Марказий Осиё республикаларида исломни ўрганишга алоҳида аҳамият берилган. Шунини алоҳида таъкидлаш жоизки, Марказий Осиёда ислом ва диний сиёсат ҳар доим Ғарб тадқиқотчиларининг диққат марказида бўлиб келган ва ҳозир ҳам катта қизиқиш билан ўрганилмоқда.

Ғарб тадқиқотчиларининг Марказий Осиёни ўрганишга фаол қизиқишларининг яна бир сабаби, шубҳасиз, геосиёсий омилларга ҳам бориб тақалади. Ғарб тадқиқотчиларининг ушбу минтақага яна бир қизиқишлари сифатида шунини кўрсатиш мумкинки, Марказий Осиё собик Совет Иттифоқининг ҳудудлари ичида туб аҳолисини европаликлар ташкил этмайдиган, асосий аҳолисининг катта қисми келиб чиқиши туркийларга бориб тақалувчи халқлардан иборат бўлган ягона қисми ҳисобланган. Шундан келиб чиққан ҳолда, мусулмон Ўрта Осиёсида Россияга қарши ҳаракатларнинг юзага келиши ва улар СССР га ҳавф солиши мумкинлигини илмий башорат қилувчи тушунчалар кенг тарқалган.

Охирги ўнйилликларда кузатилган Марказий Осиё минтақасига илмий қизиқишларнинг ортиши, кўп сонли илмий-тадқиқот марказларининг пайдо бўлиши, шунингдек, ушбу минтақани тадқиқ этиш ишларининг Ғарб олимлари томонидан давом эттирилиши Ғарбда “Марказий Осиё тадқиқотлари” (“Central Asian Studies”) деб номланган алоҳида илмий йўналиш мавжуд дея таъкидлашга имкон беради.

Инглиз-америка тарихшунослигида Марказий Осиё минтақасининг тизимли тарзда ўрганилиши айнан “совуқ уруш ҳолати”нинг бошланиш даврига, Ғарб фанида мустақил илмий йўналиш ҳисобланган – советшуносликнинг пайдо бўлиши давридан юзага келган. Мазкур диссертация тадқиқотида “Марказий Осиё советшунос-исломшунослиги” деб аталган ушбу илмий йўналиш асосини Марказий Осиё республикаларининг тарихи, ҳаёти ва ҳўжалик анъаналарини ўрганиш ташкил этади. Асосан XX аср иккинчи ярмининг катта қисмида кечган ўз тадрижий тараққиёти давомида советшунос-исломшуносликнинг ўрганиш соҳалари анча кенгайган, методологик усуллари такомиллашган, шунингдек, университетлар қошида махсус илмий-тадқиқот марказлари ва бўлимлари шаклланган, ихтисослашган нашрларнинг доимий чоп қилиниши ташкил этилган.

Советшунос-исломшунослик доирасида минтақани ўрганишга ихтисослашган бир неча асосий, хусусан француз (А. Беннигсен, Ш.Л. Кельеже, Э.Каррер д’Анкосс, Мэри Броксап ва бошқалар), инглиз (Джеффри Уилер, Олаф Карое, Уолтер Коларц ва бошқалар) ва америка (Ричард Пайпс, Эдвард Оллворт, Н. Лубин, Вильям Фирман, Эндерс Уимбуш, Элизабет Бэйкон, Ханс Брэкер, Джеймс Критчлоу ва бошқалар) мактаблари шаклланган. Шунингдек, алоҳида бир мустақил гуруҳ сифатида минтақани 1917 йилгача ва ундан кейин тарқ этган ва ўлка тўғрисидаги билимларнинг Ғарбда тўпланиши ва тарқалишига катта ҳисса қўшган, келиб чиқиши марказийосиёлик ҳамда россиялик бўлган тадқиқотчиларни (Б. Хайит, Н. Шахроний, М. Ривкина ва бошқалар) олиш мумкин.

Ўзбекистонда совет ҳукуматининг ҳукмронлик йилларида ислом тарихи ва мусулмонларга нисбатан амалга оширган сиёсати анча батафсил ёритилганлиги аниқланди. Ушбу ишларни концептуал жиҳатдан таҳлил этиш орқали биз томонимиздан қуйидаги илмий ҳулосаларга келинди:

- Ғарб тадқиқотчиларининг Марказий Осиё, хусусан Ўзбекистоннинг тадқиқ этилаётган 1940 – 1980 йиллардаги диний тарихи борасидаги ишлари жаҳон сиёсати ва дунёнинг икки бир-бирига қарама-қарши бўлган қутблари маркази ҳисобланган СССР ва АҚШ нинг ўзаро муносабатларига бевосита боғлиқ тарзда амалга оширилган ва айнан мазкур сиёсий воқеалар тадқиқотларнинг мавзусини белгилаб берган. Қолаверса, советшунос-исломшунослик ўзининг коммунистларга ҳамда советларга қарши хусусиятидан маълум даражада чекина олган ва кучли илмий-назарий тадқиқотлар даражасига чиқа олган. Советшунос-исломшунослик вакиллариининг ишларида борган сари Марказий Осиё мусулмон халқлари тарихига, унинг ўзига хос жиҳатларига, жумладан мусулмон дунёсининг бошқа қисмлари алоқаларига бўлган илмий қизиқиш борган сари кучайиб борган. Ўзининг тараққиёти давомида советшунос-исломшунослик бевосита Марказий Осиё тарихини ўрганишга ихтисослашган тарихчи-олимларнинг янги авлоди билан бойиб борган;

- СССРда ислом тадрижий тараққиётининг турли масалаларини ёритган инглиз-америка тадқиқотчиларининг диққат-марказидан биринчи навбатда қуйидаги муаммолар ўрин олган: 1) совет давлати асосларига аҳолининг мусулмон қисми томонидан етказилиши мумкин бўлган “зарбалар” ва “хавфлар”. Башорат қилинаётган хавфларни келтириб чиқариши мумкин бўлган энг асосий омиллардан бири сифатида, инглиз-америка тадқиқотчилари, аҳолининг асосий қисми мусулмонларни ташкил этувчи Марказий Осиё совет республикаларида аҳолининг табиий ўсиши даражасининг жуда юқорилигини кўрсатганлар. Совет Марказий Осиёсини тадқиқ этиш француз мактаби вакиллари Э. Каррер д’Анкосс («Империянинг таназзули», 1982), Александр Беннигсен ва Мэри Броксап («Совет давлатига нисбатан ислом хавфи», 1983) юқоридаги қарашнинг асосчилари ҳисобланадилар; 2) мусулмон аҳолисининг диндорлик даражасини атайлабдан пасайтириб кўрсатишга уринган совет тарихшунослиги вакилларида фарқли тарзда Ғарб тарихшунослигида анча кенг ўрганилган “амалдаги” (“ҳақиқий”), “махфий” ёки

“параллел” ислом муаммоси. Иккинчи томондан шуни таъкидлаш лозимки, “махфий” ислом мавзуси советшунос-исломшунослар томонидан Ўрта Осиё жамиятида советларга ва коммунистларга қарши кайфиятлар борлигини кўрсатиб қўйиш учун ҳам ривожлантирилган; 3) исломга қарши фаолият мавзуси бўлиб, ушбу муаммо биз учун минтақада совет ҳукуматининг динга, хусусан, исломга қарши амалга оширган сиёсатининг ҳажми ва мақсад-моҳиятини ёритиш учун муҳим аҳамият касб этади. Ушбу мавзуга бағишланган тадқиқотларда динга қарши ҳаракатларнинг хусусияти, амалга оширилган тадбирлар кўлами, аҳолининг диний даражасини “тартибга солиш” ва “пасайтиш” чоралари тўғрисида кенг маълумотлар келтирилган;

- Марказий Осиё, хусусан Ўзбекистон халқлари диний тарихига оид инглиз-америка тадқиқотчиларининг асарлари билан ишлаш танқидий ёндашувни талаб қилади. “Совуқ уруш ҳолати”нинг чуқур таъсири остида бўла туриб ҳамда “сиёсий кун тартиби”га амал қилган советшунос-исломшунослари тадқиқотларнинг катта қисмида “сиёсий-ижтимоий буюртма”га содиқлик аниқ кўриниб турмаса-да, биров мафкуравий қолиплар ва андозаларнинг мавжудлиги сезилиб туради;

- Советшунос-исломшунослик вакиллариининг заиф жиҳатларидан бири уларнинг манбавий ва фактологик асосининг заифлиги ҳисобланади. Совет даврида фаолият олиб борган хориж олимлари ўз тадқиқотларини амалга ошириш жараёнида асосан совет муаллифларининг ишларига, шунингдек, тарғибот-ташвиқот руҳидаги турли хил нашрларгагина таянишга мажбур бўлганлар. Фақатгина Марказий Осиё республикалари томонидан давлат мустақиллиги қўлга киритилганидан кейингина Ғарб тадқиқотчилари минтақа тарихи бўйича тўлақонли ва атрофлича тадқиқотларни амалга ошириш ҳуқуқига эга бўлганлар;

- Айрим инглиз-америка муаллифлари томонидан совет давридаги ислом динини тадқиқ этиш жараёни минтақада кечган исломнинг кўп асрлик тадрижий тараққиёти билан боғланмаган ҳолда амалга оширилган. Ваҳоланки, ушбу масала билан боғлиқ кўплаб жараёнларнинг моҳиятини фақатгина минтақанинг ва ислом динининг аввалги даврлардаги тарихини тизимли ва комплекс ўрганиш орқалигина тўғри тушуниш ва очиқ бериш мумкин. Советшунос-исломшуносларнинг катта қисми ислом дунёсининг тарихи ва маданияти бўйича дастлабки мутахассислик билимларга эга бўлмаганлар, Марказий Осиё халқлари маҳаллий тилларини тушунмаганлар, шунингдек, мусулмон фикршуносларининг мумтоз асарлари билан танишиб чиқмаганлар. Ушбу ҳолат бугунги кунда ҳам айрим инглиз-америка муаллифларининг Марказий Осиёда ислом тарихи ва диний вазият тўғрисидаги замонавий тадқиқотларида учраб туради ҳамда машҳур америкалик тадқиқотчилар томонидан бир неча бор тўхтаб ўтилган (Ю. Брегель, Девин ДеУиз и др.);

- Умуман олганда, Ғарб инглиз-америка тадқиқотчиларининг ислом бўйича ишлари, шубҳасиз, муҳим тарихий манба ҳисобланади ва замонавий тарих фанига, жумладан маҳаллий тадқиқотчиларнинг илмий ишларига кенг жалб этилиши лозим. Ҳозирги кунда бизнинг тасарруфимизда Марказий Осиёда ислом тарихининг турли масалаларига бағишланган бир неча муҳим тадқиқотлар мавжуд бўлиб, уларни таҳлил этиш орқали совет ҳукмронлиги даврида Марказий Осиёда ислом ва жамият тадрижий тараққиётига оид янгича қарашларни илгари суриш мумкин.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Э. Каррер д'Анкокс «Империянинг таназзули», 1982. London. – С. 382.
2. Александр Беннигсен ва Мэри Броксап «Совет давлатига нисбатан ислом хавфи», 1983. ISBN 9780415609074. - Pp.182